

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ไทยเป็นชาติเก่าแก่ที่มีศิลปวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาช้านานหลายพันปีมาแล้ว เรามีภาษาพูด ภาษาเขียนเป็นของเราเองโดยสมบูรณ์ สำหรับเรื่องของดนตรีนั้นชนชาติไทยได้คิดประดิษฐ์เครื่องดนตรีขึ้นใช้เองมาตั้งแต่ต้น เพราะเราตั้งชื่อเครื่องดนตรีเหล่านั้น โดยใช้ภาษาไทยที่เรียบง่ายของเราเอง อาทิ คำว่าเกราะ โกร่ง กรับ ฉาบ ฉิ่ง กลอง โทณ ปี่ ขลุ่ย พิณ สะล้อ และซอ เป็นต้น ดนตรีไทยเป็นสิ่งที่มิใช่ขึ้นพร้อมกับคนไทย ดนตรีศิลปะถือเป็นเครื่องมือสำหรับวัดความเจริญรุ่งเรืองของชาติ แสดงความเป็นชาติที่มีอารยธรรมสูงส่ง เพราะเรามีดนตรีและศิลปะซึ่งเจริญถึงขั้นที่เป็นแบบฉบับได้ไม่ว่าชาติใด ๆ ในโลก ย่อมมีวิธีการบรรเลงดนตรีอยู่ 4 วิธี คือ ดิด สี ดี เป่า กล่าวคือ เป็นการทำให้เกิดความสั่นสะเทือนของวัตถุจนเกิดเป็นคลื่นเสียง อันเป็นจุดกำเนิดของเสียงต่าง ๆ ขึ้น (พูนพิศ อมาตยกุล, 2525 : 24)

ดนตรีประเภทเครื่องสี ได้แนวคิดโดยการสันนิษฐานว่ามาจากการเสียดสีของไม้ เช่น กอ ฝៃ เมื่อถูกลมพัดจะเกิดการเสียดสีกันเป็นเสียงขึ้นมา จึงคิดหาวัสดุที่จะเสียดกันให้ดังจนมาลงตัวที่วัสดุไม้สาย และใช้ความฝืดช่วยเพื่อมิให้ลื่นเวลาสี แต่เหตุใดคันชักซอของทุกชาติทุกภาษาจึงมาคล้ายกันตรงหางม้า สำหรับเครื่องช่วยให้เกิดความฝืดนั้น คงได้มีการคิดค้นกันเป็นลำดับมาเช่น ในชนบทของไทยใช้ชันยาเรือเป็นวัสดุสร้างความฝืด ในที่สุดก็มาลงตัวกันที่ยางสนเป็นสากล(มนตรี ตราโมท, 2527 : 127)

ซอสามสายสันนิษฐานว่ามีต้นกำเนิดและวิวัฒนาการมาจากเครื่องดนตรีประเภทพิณ โดยปรับปรุงจากพิณดีมาเป็นพิณดี ซึ่งในตำราดนตรีอินเดียได้จัดเครื่องดนตรีประเภทดังกล่าวไว้ในกลุ่มเครื่องดนตรีที่มีสายหรือกลุ่มตะตะ ซึ่งในลัทธิศาสนาพราหมณ์มีคติความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องดนตรีในกลุ่มนี้ว่าเสียงแห่งพิณนี้เป็นวิถีสันที่จะบรรลุถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระศิวะ ดังนั้นซอสามสายก็เป็นเครื่องดนตรีที่แทนความหมายในเชิงสัญลักษณ์ในเรื่องของการบรรเลงดนตรีเพื่อบูชาเทพเจ้า ตามคติความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์(สมบุญ บัญวงศ์, 2539 : 38)

ซอสามสาย แต่เดิมคงจะเรียกได้ว่า “ ซอ ” เฉย ๆ และไทยเราคงจะนิยมใช้กันอย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยสุโขทัย เช่น มีกล่าวถึง “ สีซอ ” ในหนังสือไตรภูมิพระร่วงของ พระมหาธรรมราชาแห่งกรุงสุโขทัย ต่อมาก็มีกล่าวถึงในกฎมนเฑียรบาล ซอสามสายเป็นเครื่องดนตรีที่เล่นยาก แต่นิยมกันว่าไพเราะและสอดประสานเข้ากับเสียงขับร้องและนักร้องไทยได้สนิทสนมเป็นอันดี หากเสียงของเครื่องดนตรีอื่นเทียบเคียงได้ยาก คงจะนิยมเล่นคลอขับร้องผสมวงคู่กับกระจับปี่ในวงมโหรีและวงเครื่องสายมาแต่โบราณ ดังจะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมและรูปแกะสลักสมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์

ขอสามสายนี้ปรากฏว่าเป็นเครื่องดนตรีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดปรานมาก และเนื่องจากกะโหลกขอต้องใช้กะลามะพร้าวเป็นปุ่มสามเส้น ซึ่งมีรูปลักษณะพิเศษดังกล่าวแล้ว กะลาชนิดนั้นจึงเป็นของหายากเพราะมิได้มีอยู่ทั่วไปทุกสวนมะพร้าว เล่ากันว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ถ้าทรงทราบว่า สวนของผู้ใดมีกะลามะพร้าวชนิดที่ใช้ทำกะโหลกขอสามสายได้ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานตราภูมิคุ้มกันแก่เจ้าของสวนนั้น มิให้ต้องเสียภาษีอากร ทั้งพระองค์เองก็ทรงชำนาญในการเล่นเครื่องดนตรีชนิดนี้เป็นอย่างเยี่ยม ถึงกับสร้างขอสามสายไว้เป็นคู่พระหัตถ์ และมีอยู่คันหนึ่งโปรดพระราชทานนามว่า “ ขอสามฟ้าฟาด ” เล่ากันว่าในเวลาว่างพระราชกิจตอนกลางคืน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมักจะโปรดทรงขอสามสาย ถ้าไม่ร่วมวงก็มักจะทรงเดี่ยวด้วยพระองค์เอง จนถึงกับมีเรื่องเล่ากันว่าคืนวันหนึ่ง ภายหลังที่ทรงเสีขอสามสายอยู่จนดึกแล้วก็เสด็จเข้าที่พระบรรทมและทรงพระสุบินว่า เป็นรมณีสถานสวยงามไม่มีแห่งใดในโลกนี้เสมอเหมือน ขณะนั้นก็ได้ทอดพระเนตรเห็นดวงจันทร์ลอยเข้ามาใกล้พระองค์และสาดแสงสว่างไสวไปทั่วบริเวณ ทันใดนั้น ก็ได้ยินได้สดับเสียงดนตรีพิพย์อันไพเราะเสนาะพระกรรณเป็นที่ยิ่ง พระองค์จึงเสด็จประทับทอดพระเนตรทิวทัศน์อันงดงาม และทรงสดับเสียงดนตรีพิพย์อันไพเราะอยู่ด้วยความเพลิดเพลินเจริญพระราชฤทัย ครั้นแล้วดวงจันทร์ก็ค่อย ๆ เลื่อนลอยลอยห่างออกไปในท้องฟ้า ทั้งสำเนียงดนตรีพิพย์นั้นก็ค่อย ๆ ห่างจนหมดเสียงหายไปพลันก็เสด็จตื่นพระบรรทม แม้เสด็จตื่นแล้วเสียงดนตรีในพระสุบินนั้นยังคงกังวานอยู่ในพระโสต จึงโปรดให้ตามหาเจ้าพนักงานดนตรีเข้ามาต่อเพลงดนตรีนั้นไว้ แล้วพระราชทานชื่อว่า “ เพลงบุหลันลอยเลื่อน ” หรือ “ บุหลันเลื่อนลอยฟ้า ” หรือบางทีก็เรียกว่า เพลงสรรเสริญพระจันทร์ (ธนิต อยู่โพธิ์, 2520 : 89)

ขอสามสายมีเสียงไพเราะ ใช้เทคนิคการตีที่สลับซับซ้อนและหัดสีก่อนข้างยาก นิยมเป็นเครื่องมือสำหรับเดี่ยว หรือบรรเลงในวงดนตรี วงขับไม้ซึ่งมีแต่ในการพระราชพิธีของหลวง เช่น กล่อมพระเศวตฉัตร กล่อมพระยาช้างเผือก และใช้บรรเลงในเวลาทรงพระเครื่องใหญ่ขึ้นพระอยู่ กล่อมพระบรรทม เหล่านี้เป็นต้น ต่อมาได้ผสมกับเครื่องดนตรีอื่น ๆ จนกลายเป็นวงมโหรี ที่มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ขอสามสายเป็นเครื่องดนตรีทำทำนองเพียงชนิดเดียวในวงขับไม้ โดยมีหน้าที่บรรเลงคลอประสานเสียงไปกับทำนองขับไม้ของผู้ขับ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นผู้กำหนดระดับเสียงที่ใช้ขับไปในตัว นอกจากนี้ยังบรรเลงเพลงกันระหว่างบท เพื่อให้ผู้ขับได้มีโอกาสพักเป็นช่วง ๆ

ขอสามสายเป็นเครื่องดนตรีที่มีเสียงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ โดยอาจเทียบได้ว่าเป็นเสียงที่อยู่ตรงกลางระหว่างขลุ่ยที่มีเสียงทุ้มกับขลุ่ยที่มีเสียงสูงแหลม และมีขอบเขตเสียงที่กว้างกว่าขลุ่ยชนิดอื่น ๆ ทั้งยังเป็นเครื่องดนตรีที่มีการประสานเสียงในตัวเอง โดยการตีให้เกิดสองเสียงไปพร้อม ๆ กัน เรียกว่า การประสานเสียงคู่บน-คู่ล่าง ดูเหมือนว่าลักษณะหน้าที่การบรรเลงขอสามสายในปัจจุบันจะอยู่ในรูปแบบการบรรเลงเดี่ยวและการบรรเลงคลอร้องในวงมโหรี แต่วิธีการบรรเลงนั้นเป็นเรื่องยากต่อการศึกษาให้เข้าใจได้อย่างถ่องแท้ เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่ฝึกหัดได้ยาก จึงมีผู้ถ่ายทอดการเสีขอสามสายน้อยลง อีกทั้งในอดีตวิธีการสืบทอดดนตรีไทยอยู่ในรูปแบบมุขปาฐะ ไม่มีคู่มือการศึกษาทางวิชาการ

เป็นที่แน่นอน จึงเป็นปัญหาของผู้วิจัยและผู้ศึกษาวิชาดนตรีไทยอีกจำนวนมาก ด้วยความสำคัญของ ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงเป็นแรงสนับสนุนให้ผู้วิจัยทำการศึกษาวិธีการฝึกหัดซอสามสาย โดยเริ่มต้นการศึกษา ถึงที่มาของซอสามสาย ลักษณะทางกายภาพ วิธีการฝึกหัด การบรรเลงในลักษณะต่าง ๆ เพื่อเก็บไว้เป็น แหล่งค้นคว้าและแหล่งเรียนรู้ของผู้สนใจในวิชาซอสามสายสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของซอสามสาย
2. เพื่อศึกษาลักษณะทางกายภาพและวิธีบำรุงรักษาซอสามสายของครูเฉลิม ม่วงแพศรี
3. เพื่อศึกษาวิธีการฝึกหัดซอสามสาย

ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาความเป็นมาของซอสามสายและอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่มีต่อซอสามสาย
  - 1.1 ความเป็นมาของซอสามสาย
  - 1.2 ซอในภูมิภาคต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกับซอสามสาย
  - 1.3 อิทธิพลทางวัฒนธรรมที่มีต่อซอสามสาย
2. เพื่อศึกษาลักษณะทางกายภาพและวิธีบำรุงรักษาซอสามสายของครูเฉลิม ม่วงแพศรี
  - 2.1 ลักษณะกายภาพของซอสามสาย
  - 2.2 ลักษณะกายภาพซอสามสายของครูเฉลิม ม่วงแพศรี
  - 2.3 ลักษณะท่าทางการสีซอสามสายของครูเฉลิมม่วงแพศรี
  - 2.4 วิธีกรบำรุงรักษาซอสามสาย
3. ศึกษาวิธีการฝึกหัดซอสามสาย
  - 3.1 การฝึกใช้คันชัก
  - 3.2 แบบฝึกหัดการไล่เสียงหรือการใช้นิ้วควบคุมคู่กับการบังคับคันชัก
  - 3.3 บทเพลงสำหรับผู้เริ่มต้นเรียนซอสามสาย
  - 3.4 หน้าที่การบรรเลงของซอสามสาย

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ รวบรวมข้อมูลโดยการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์และฝึกหัดบรรเลงซอสามสายกับครูเฉลิมม่วงแพศรีผู้เชี่ยวชาญทางการบรรเลงซอสามสาย ทั้งนี้จะแบ่งขั้นตอนการวิจัยออกเป็น

1. รวบรวมข้อมูลทางเอกสาร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และการสัมภาษณ์นำมาวิเคราะห์สรุปหาข้อเท็จจริง
2. ศึกษาการบรรเลงซอสามสาย โดยการออกภาคสนามปฏิบัติจริง
3. วิเคราะห์การบรรเลงซอสามสายตามขั้นตอนการเรียน
4. สรุปและอภิปรายผลการวิจัยจากข้อมูลที่ได้รวบรวมและวิเคราะห์ดังกล่าว

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบความเป็นมาของซอสามสาย
2. ทราบลักษณะทางกายภาพและวิธีบำรุงรักษาซอสามสายของครูเฉลิม ม่วงแพศรี
3. ทราบวิธีการฝึกหัดซอสามสาย